

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Három szótagos hangzasegységre épülő sorok és sorkapcsolatok

1. Verstanának a hangsúlyos verselés kérdéseit áttekintő fejezetében HEGEDÜS GÉZA kitér többek között a „hármasszótagos számú” ütemekre is. Megállapítja, hogy használatuk „abból a törekvésből származott, hogy a verselés távolodjék el a megszokott magyaros formáktól”. Faludi Ferenc „Forgandó szerencsé”-jére utalva folytatólag kifejti: „Akármennyire hangsúlyos ez a verselés, hatásában egy kissé már az időmértékes költészetre emlékeztet. Közelebbi rokona a német hangsúlyos daktilusnak, mint egy magyaros hangsúlyos ütemnek. Itt már-már ütem helyett *hangsúlyos*

verslábrol kellene beszélnünk.” A továbbiakban hozzáfűzi: „megtörténhetett volna talán az is, hogy a nyugat-európai versek tolmácsolása és a modern mondanivaló költői kifejezése Faludi Ferenc verselési elvei alapján folytatódik ..., ha nem sokkal később, még ugyancsak a XVIII. század folyamán időmértékes alapon nem bontakozik ki a magyar költészetben a nyugat-európai verselés. Ez azután kuriózzummá sekélyesítette Faludi úttörő munkáját” (HEGEDÜS GÉZA, A költői mesterseg. Bevezetés a magyar verstanba. Trezor Kiadó, Bp., 1992. [Alapkiadása: 1959.] 90—1).

A fenti fejtegetésből legkevesebb négy következtetés vonható le. Először: hogy a „hármasszótagszámú” ütemek használata egy közbeeső verstörténeti korszakhoz kapcsolódik. Másodszor: hogy a „hármasszótagszámú” ütemekre épülő verselés — a szimultán verselési mód kötöttségeit idézően — a „megszokottnál” szabályozottabb. Harmadszor: hogy a „hármasszótagszámú” ütemekre épülő, a „megszokottnál” szabályozottabb verselés átmeneti jellegű. Negyedszer: hogy a „hármasszótagszámú” ütemekre épülő verselés a „megszokottnál” ritkább.

A négy következtetés közül a leginkább érvényesnek a negyedik, a legkevesebb érvényesnek az első tűnik. A három szótagos hangzágységére épülő versek a négy szótagos hangzágységére épülőknél valóban ritkábbak. Használatuk azonban nem — vagy legalábbis nem feltétlenül — köthető meghatározott verstörténeti korszakhoz. Sokkal nagyobb valószínűséggel állítható, hogy a három szótagos hangzágységére történő alapozás maig meglévő lehetősége a kötött versformák kialakulásának kezdetétől adott. A gyakorisági vizsgálatok jelentőségét semmiképp sem tagadva, magam ezúttal mégis inkább a megvalósulás módozatainak, a három szótagos hangzágységére építés változatainak valamiféle — nyilván korántsem hiánytalan — áttekintésére vállalkozom.

2. A változatok mindegyikében felismerhetők a szimultaneitás lehetőségét idéző kötöttségek. Az azonban már értelmezés kérdése, hogy a megvalósulások közül melyiket tekintjük ténylegesen szimultánnak. SZERDAHELYI ISTVÁN meghatározása szerint: „*Szimultán* verseknek azokat a verses szövegeket nevezzük, amelyeknek ritmusai egyszerre több versrendszerhez tartozó ritmuselveknek is megfeleltethetők”. Elvileg — fűzi hozzá a szerző — ezeket a szövegeket „három (az időmértékes vagy moraszámláló, a szótaghanglejtéses és valamilyen hangsúlyos) versrendszer lejtése” egyszerre jellemezheti. A megengedő felsorolásban benne rejlik már a fejtegetés folytatásának megszorító volta is. „Elméleti megfontolásokra támaszkodva — jegyzi meg SZERDAHELYI — bizonyosnak látszik, hogy háromnál több versrendszer ritmusai egyazon szöveget nem jellemezhetnek. A szimultán forma ugyanis csak akkor jöhet létre, ha a versrendszerek prozódiai alapja is eltér... Nem jelentkezhet ... szimultaneitás a hangsúlyos versrendszerek között... Ugyanígy nem lehet szimultán ritmust kialakítani az időmértékes vers és a moraszámláló vers ritmuselvének együttes alkalmazásával” (SZERDAHELYI ISTVÁN, Verstan mindenkinek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994. 179).

3. A szakíró idézett észrevételeit feltételeesen elfogadva, az alábbiakban az ütemhangsúlyos kötöttségekkel egyidejűleg hangsúlyváltó kötöttségeket is érvényesítő verset nem tekintem szimultánnak, csak a szokásosnál szabályozottabbnak. A későbbiekben ez az eljárás teszi lehetővé a kétszeresen és négyszeresen szimultán vers fogalmának a bevezetését és elhatárolását a „csupán” kétféle — az ütemhangsúlyos és az időmértékes — ritmus szabályait érvényesítő szimultán vers fogalmától.

A fentiekből következően a három szótagos hangzágységére épülő sor- és sorkapcsolatváltozatok három csoportba vonhatók.

A) A hangsúlyváltás szabályait is érvényesítő ütemhangsúlyos sorok és sorkapcsolatok:

1. 3/2 (két ütemű ötös hangsúlyváltó adoniszi színezettel):

*Hopp, ide, tisztán,
Szép palútt deszkán.
Nem lesznek többé
Nyoszoló-leány (...)
(Népdal)*

2. 3//3 (felező hatos hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

*Virág a vázában
szerelem lázában
pirosan pirosló
örömök házában (...)*
(Fábri Péter: Virágvázavágó)

3. 3//3 — 3 (felező hatos és három szótagos sor kapcsolata hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

*Emeld föl fejedet,
büszke nép!
Viselted a világ
szégyenét (...)*
(Juhász Ferenc: Himnusz-töredék)

A kétsoros periódus álarcos harmadoló kilencesként is értelmezhető.

4. 3//3//3 (harmadoló kilences hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

*Érik a ropogós cseresznye,
Viszek a babámnak belőle (...)*
(Népdal)

5. 3//3//3 — 3//3//2 (harmadoló kilences és három ütemű nyolcas kapcsolata hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

*Hajnalban állnak már vitézül,
szökik az égről a felhő,
haragos fejükön vigyázva
szallagot ingat a szellő.*
(Nagy László: Májusfák)

A kétsoros periódus álarcos hangsúlyváltó holodaktilikus hexameter színezeti.

6. 3//2//3//2 (felező tízes, felsoronként hangsúlyváltó adoniszi színezettel):

*Hallod-e, ifjú, jöjj te egy szómra,
Nem mondok gonoszt, sőt intlek jóra,
Nem sokat téssen egy fertályóra,
Nem sokat téssen egy fertályóra.*
(Szerelmi ének a XVII. századból)

7. 3//3//3//1 (Faludi tízese néven számon tartott, négy ütemű tízes hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

*Fortuna szekerén okosan ülj,
Ugy forgasd tengelét, hogy ki ne dülj (...)*
(Faludi Ferenc: Forgandó szerencse)

8. 3//2//3//2 — 3//3//3//1 (felező tízesnek és Faludi tízésének a kapcsolata az első két felsorban hangsúlyváltó adoniszi, a kapcsolódó sorban hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

*Héja a sármányt öli az égen,
levegő-örvényben forog a toll (...)*
(Nagy László: A héja és a sármány)

9. 3 — 3 — 3 — 3 (három szótagos sorok hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

*Lenge lány,
aki sző,
holdvilág
mosolya:
ezt mondja
a neved:*

Ilona,

Ilona.

(Kosztolányi Dezső: *Ilona*)

A sorok párosával álarcos felező hatosnak, négyesével álarcos negyedelő tizenkettesnek is tekinthetők.

10. 3//3 — 3//3 (két felező hatos kapcsolata hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

Reszket a bokor, mert

Madárka szállott rá.

Reszket a lelkem, mert

Eszembe jutottál (...)

(Petőfi Sándor: *Reszket a bokor, mert...*)

A sorok párosával álarcos negyedelő tizenkettesnek is tekinthetők.

11. 3//3//3//3 (negyedelő tizenkettes hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

végtelen vonalak hatalmas árama

gomolygó benti éj örvénylő irama (...)

(Weöres Sándor: *Csillagzene*)

12. 3//3//3//3//2 (hat ütemű tizenhetes hangsúlyváltó daktilusi színezettel):

Haragos Istenem mindenütt megtalál engem a Földön,

magyarnak születtem, pecsétje arcomon, mindenütt meglát (...)

(Fábri Péter: *Dünyögő szózat — magyar hexameterek*)

A költemény sorai hangsúlyváltó holodaktilikus hexameter színezetűek. A vers címének tanúsága szerint a költő maga kifejezetten hangsúlyváltó ritmusúnak szánta e sorokat.

B) Trimetrikus, kétszeresen szimultán (a kétféle hangsúlyos ritmust az időmértékessel külön-külön társító) sorok:

1. 3

— u —

xxx

Alkohol

felkohol.

(Szilágyi Domokos: *Alkohol*)

A sor egyidejűleg három szótagú ütemhangsúlyos, egy krétikusból álló időmértékes és egyetlen daktilust mintázó hangsúlyváltó.

2. 3//2

xx / u — / —

xxx // xx

Ó, hogy nem úntat

A régi kútat

Elnézni csendbe...

(Tóth Árpád: *A kút*)

A sor egyidejűleg 3//2 tagolású ütemhangsúlyos, harmadfeles jambusi és hangsúlyváltó adoniszi.

3. 3 // 3

— — — // — — —

xxx // xxx

Éj-mélyből fölzengő

— csing-ling-ling — száncsengő.

Száncsengő — csing-ling-ling —

tél csendjén halkan ring.

(Weöres Sándor: *Szán megy el az ablakod alatt*)

A sor egyidejűleg ütemhangsúlyos felező hatos, két molosszust társító időmértékes és daktilust kettőző hangsúlyváltó.

4. 3//2//3//2

xx / xx / xx / xx / u —

xxx // xx // xxx // xx

Lovamra patkót senki nem veret,

Be szerencse, hogy senki sem szeret:

Kocogok, lógok követlen uton

S hogy merre megyek, nem nagyon tudom.

(Ady Endre: A ló kérdez)

A sor egyidejűleg ütemhangsúlyos négy ütemű felező tízes, jambusi ötös és két adoneust társító hangsúlyváltó.

5. 3//3//3//3

— — — u u — // — u u — u —

xxx // xxx // xxx // xxx

Angyal föld, Pasarét: városom arcai!

Itt lenn: zaj, zizegő; s csöndek a dombokon.

(Fábri Péter: Városnéző)

A sor egyidejűleg ütemhangsúlyos negyedelő tizenkettes, klasszikus időmértékes kis aszklepiádeszi és négy daktilust sorjáztató hangsúlyváltó.

C) Quadrimetrikus, négyszeresen szimultán (a kétféle hangsúlyos ritmust az időmértékessel is, a moraszámlálással is külön-külön társító) sorok:

1. 3//2

— u u // — —

xxx // xx

4m // 4m

Csordul a hőség,

játszik az élet,

mintha a nyár még

emberi volna;

telnek a percek

s állnak az órák,

mintha a zsombék

kardala szólna (...)

(Fábri Péter: Divertimento)

A sor egyidejűleg ütemhangsúlyos ötös, időmértékes és hangsúlyváltó adoniszi, valamint ganavritta típusú moraszámláló.

2. 3//3

u u — // — u u

xxx // xxx

4m // 4m

Kicsi őz, fuss ide,

a gyep itt szép üde,

takaró vállamon,

a felét rád adom.

(Weöres Sándor: Magyar etűdök, 12.)

A sor egyidejűleg ütemhangsúlyos felező hatos, anapesztust és daktilust társító időmértékes, két daktilust társító hangsúlyváltó, valamint két ütemű moraszámláló.

3. 3//3//3

u u — // u u — // u u —

xxx // xxx // xxx

4m // 4m // 4m

Jegyenék sora áll feszesen.

Csupa vers a világ s szerelem.

Belehal, ki remél ideleln.

(Fábri Péter: Picik)

A sor egyidejűleg ütemhangsúlyos harmadoló kilences, három anapestust társító időmértékes, három daktilust sorjáztató hangsúlyváltó, valamint három ütemű moraszámláló.

4. Abban az esetben, ha a prozódiai alap egyező voltát nem fogadjuk el a szimultaneitás érvényesülését gátló, sőt kizáró körülménynek, az A) csoport verseit szimultánnak, a B) csoport verseit háromszorosan, a C) csoport verseit pedig hatszorosan szimultánnak minősíthetjük.

Eme értelmezés szerint Weöres Sándor „Kicsi őz, fuss ide...” kezdetű költeményének quadrimetrikus sorai például a következő társításban minősülnek hatszorosan szimultánnak:

1. 3//3: u u — // — u u

2. 3//3: xxx // xxx

3. 3//3: 4m // 4m

4. u u — // — u u: xxx // xxx

5. u u — // — u u: 4m // 4m

6. xxx // xxx: 4m // 4m.

5. A szimultaneitás fogalmának a kiterjesztése legrégibb fennmaradt — a korábbiakban többektől több szempontból vizsgált (vö. pl. TNyt.) — szövegemlékünk, a Halotti Beszéd ritmikai sajátságainak új összefüggésekre fényt derítő megközelítését is lehetővé teszi. A huszonhat sor terjedelmű HB. kitüntetett helyein, a szövegében, valamint a negatív arany metszés szintjén, a tizenegyedik sorban, két ütemhangsúlyos ritmusú mondat olvasható.

A nyitó mondatban egy 3//3/3//3 képletű, negyedelő tizenkettes és egy 3//3//2 képletű, három ütemű nyolcas önrímmel szorosabbra vont kapcsolata ismerhetjük fel: *Látjátok feleim szümtükkel, mik vogymuk: /isa por és homou vogymuk.* A Pray-kódexben lapszáltól lapszélig terjedő másik mondatban a három szótagos ütemek sorát szintén két szótagos ütem zárja: *Nüm heon mugának, gye mend ű fojánék halálut evék.* A második és a negyedik ütem összecsendítésével (3//3a//3//3a//3//2) a sor azt a benyomást kelti, mintha a majdani Balassi-strófát alkotó sorok/periódusok két szótaggal rövidebb ritmikai előzménye volna.

A fenti fejtegetések értelmében azonban a HB. idézett két mondata nemcsak ütemhangsúlyos, hanem egyidejűleg hangsúlyváltó ritmusúnak is felfogható. Az elsőként idézett mondat ütemhangsúlyos periódusát egybevonva, a sor hangsúlyváltó képlete egy lábbal hosszabbnak bizonyul a második mondat hangsúlyváltó képleténél:

xxx // xxx // xxx // xxxa // xxx // xxx // xxa

xxx // xxxa // xxx // xxxa // xxx // xx.

A két sort külön-külön, de egymás viszonylatában is szemügyre véve könnyen megállapítható, hogy mindkettő hangsúlyváltó holodaktilikus hexameter, azzal a különbséggel, hogy míg a második „szabályos”, addig az első a meglehetősen ritka heptapodiák közé sorolható.

„Mely nagy volt Róma: az ő romlása jelenti” — ezt az 1521-ben lejegyzett Lucanus-sort tartottuk sokáig az első magyar hexameternek. A HB. ritmusának vizsgálata alapján a magyar hexameter kialakulásának kezdeteit most több mint három évszázaddal korábban tehetjük.